

Álom és valóság: Ung vára

A 13. század elején Anonymus regényes gesztája megírásakor a latin *hungarus* „magyar”, a magyar királyság lakója, kifejezés és Ung vár hangtani hasonlósága arra a képtelen ötletre vetemedett, hogy a latin szót a magyarból vezette le azon indoklással: „Hungarusoknak Ung váráról nevezték el őket...” (2. fej.). S ha már Ung vára szóba került, be is kellett illesztenie a magyar honfoglalás történetébe. Helynévből és a Laborc folyó nevéből két sohasem létezett személyt, Salánt és Laborcot teremtett, s hozzájuk egy kis történetet. „Álmos fejedelem és előkelői... Ung várához lovagoltak, hogy elfogják Salántust. Mialatt a falak közelében táborot vertek, a vár ispánja, Laborc, akit nyelvükön dukának hívtak, a menekülést választotta, és Zemplén várához igyekezett. A fejedelem katonái azonban üldözőbe vették, egy folyóparton elfogták, és nyomban fel is akasztották, a folyót pedig attól a naptól kezdve az ispánról Laborcnak nevezték.” (13. fej.). A 2. fejezetben előadott névmagyarázata annyira megtetszett a Névtelen Jegyzőnek, hogy megismételte, mégpedig Árpád fejedelem szájába adva a Salán elleni ütközet előtt elhangzó lelkesítő beszédben: „Szikiták, akiket a bolgárok gögje Ung váráról hungáriaknak nevezett...” (39. fej.). E névetimológia sikere lemérhető Kézai Simon, IV. (Kun) László udvari papja 1282-85 közötti krónikájában: „a hunok... a Hung nevű folyónál, ahol várat építettek, megszálltak. A nyugati népek a magyarokat e folyóról nevezték el hungarusoknak.” (25. fej.).

A ma történésze jól tudja, hogy a regényes geszta eseményei jórészt légből kapottak. Esetünkben is csak a történet lecsupaszított váza igaz a 13. század elejére, azaz ebben az időben már létezett az Ungvár nevet viselő királyi várispánság, s többekévébe a mai medrében folyt a Laborc. Míg Anonymus más, általa ismert helyeken a honfoglaló magyarokkal várakat ostromoltat vagy építtet, Ungvár esetében ez elmarad. Úgy vélem: Ung várispánságáról a királyi udvarban szerezhetett ismereteket, a Bodrogra ömlő Laborc folyóról meg gyermekkorában hallhatott, mint Dél-Zemplén szülőtte. Az a tény, hogy a Laborc bal oldali mellékfolyóját, az Ungot nem említette, bizonyítja, hogy arrafele személyesen nem járt. Pedig milyen jó történetet kereshetett volna magából a víznévből is!

Az oklevelekben az első ungi ispán 1238-ban tűnik elő, azonban abból a tényből kiindulva, hogy a 14. századi krónikakompozíció az 1085. év kapcsán említi az Ung és Borsova városok vidékéig behatoló kunokat, egyes szerzők szerint ekkor már léteznie kellett a várispánságnak. Kristó Gyula helyes megfigyelése: Ung megye területileg Zemplén megyéből vált ki, azaz nem szentistváni alapítású. Engel Pál a megye 14-15. századi történetének kiváló ismerője – szerint a 13. század közepéig csak a megye déli felét ulti meg a részint szláv, részint magyar lakosság, az Ungvártól a Latorcáig az Ung két partján elterülő vidéket. Ezek alapján arra kell gondolnunk, hogy Ung kezdetben (a 11. Században) ugyanúgy erdőispánság volt, mint társai, Bereg, Ugocsa vagy Máramaros, ám ezeknél jóval korábban, a 12. század első felében szerveződött önálló várispánsággá, királyi vármegyévé. Talán nem járunk messze az

igazságtól, ha arra gondolunk, hogy Kálmán, II. István, II. (Vak) Béla 1099-1139 közötti orosz politikája, a gyakori sereg- és követjárás érlelte meg a három uralkodó valamelyikében a szándékot: az addig csak a szórakozást, a hadi jártasság elsajátítását, azaz a vadászatot szolgáló erdőispánságot a keleti (orosz) kapu védelmére, hadak fogadására alkalmas határispánsággá kell szervezni, s népekkel betelepíteni.

Az Uzsoki- és a Vereckei-hágók, s rajtuk túl a Halics, Kijev felé vezető utak metszéspontjában álló Ungvár ez idő alatt fejlődött népes várossá. Amikor al-Idriszi 1154-ben Magyarország 16 városáról beszámol, Ungvárról (H.n.k.b.r. = Hunkbar) mint „nagy és virágzó város”-ról ír, s ez a kijevi kereskedelemmel hozható összefüggésbe. Ungvárnak ez a kitüntetett –határállomás szerepe a mongol expanzióig (1241) tartott, amikor is elpusztult. Lassan éledt újjá: az 1332-35. évek pápai tizedjegyzéke szerint az ungvári (Szűz Mária) plébánia papja, Mihály négy alkalommal összesen 52 garas, míg a megye legnagyobb településévé vált Kapos (Velké Kapusany) papja ugyanezen alkalmakkor 144 garas pápai tizedet fizetett, azaz lélekszáma is közel háromszorosa volt Ungvárnak. Még a 14. század végén is csak a megye második települése Nagykapossal szemben, heti piaca (1380) a csütörtöki napra esett. A Drugeteknek I. Károly király által 1328-ban adományozott ungi ispánság, az 1332-ben örökbe kapott nyevickei uradalom részeként szerepel Ungvár a középkorban. A Drugetek Homonnai ága Zsigmond király uralkodásának az utolsó évtizedeiben épített fel a ma is álló várkastélyszerű elődjét, ennek kapitányait 1440-ben említik első ízben.

Hol állt az ungi várspánság névadó vára, Ung vára? Míg a környező megyék, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Borsova 10-11. század fordulóján (vagy korábban?) emelt földből-fából épített várai jól ismertek, addig Ungváré nem! Pedig sok helyen keresték, Ungvárott a későbbi várkastély helyén, a megye egyik monográfiusa Ungvártól délebbre, Deregnő (ma: Drahnov, Szlovákia) falu felett, az Ung és a Laborc szögletében. Bóna István, aki az Árpádok korai váraitól adott a közelmúltban jó összefoglalást, az ungi várat a „nem talált várak” csoportjába helyezi, jó érzékkel mutatva rá, hogy az ungvári várbán 1949-ben nyitott szelvényben egy 12. századi település –de nem sánc- rétegsorait tárták fel.

Ha abból indulunk ki, hogy Ungot a 12. század első harmadában szervezték királyi vármegyévé, nem is kereshetünk olyan széles talpú földépitményt ez esetben, mint amilyen Zemplén vagy Abaúj, Szabolcs vára volt. A honfoglalás (895) óta eltelt két évszázad alatt megváltoztak a várépítés módozatai és magának a várnak a funkciói. Bár a sánc még mindig földből és fából épült, mérete jócskán lecsökkent, míg az általa védett, élakásként is szolgáló torony már kőalapozású, sőt akár az egész földszinti része is kőből van, s erre ácsolták rá az emeleti részeket. Míg korábban a vár méretei miatt a környék lakosságát, állatállományát is befogadhatta veszedelem esetén, most már csak az ispánnak vagy helyettesének, az udvarispánnak és a fegyveres kíséretnek kellett a szűkebb területen helyet biztosítani. Ennek az új szerepnek pedig az Ungvár feletti, a Keleti-Beszkidék őserdeje alatt, az összeszűkülő Ung völgyében épült nyevickei vár kitűnően megfelelt. A kérdés az, vajon történeti és régészeti forrásaink ezt a feltevést alátámasztják-e?

Amikor 1326-ban budaméri Egyed fia Jánost Újvár megyében birtokadományban részesítik, érdemei között felsorolják, hogy „ a Homodeus (az Aba nembeli Omodé nádor) hűtlen fiai által tartott Hung várának ostromakor kövekkel megsebesítették.” Az ostrom időpontja jól ismert, 1317-ben történt, amikor az Ákos nembeli Mihály fia Mikcs mester, a későbbi királynéi udvarbíró, sárosi és zempléni ispán a másik lázadó, Petenye fia Péter Zemplén megyei várait, Borostyánt, Bodrogszeget és Borkót is ostrommal elfoglalta. Az 1322. évi Sáros megyei birtokadománnyal ez utóbbi érdemei között említik: „az Omodé hűtlen fia László által a király ellenében tartott Nyevicke (Neuichke) királyi várat elfoglalta, a királynak átadta, ott életveszélyesen megsebesült, sok rokona és szerviense meghalt.” Az 1326. év Ung vára tehát azonos az 1322. év Nyevicke várával! S így volt ez korábban is! Amikor okleveleink az Ung megyei, Ungvár várhoz tartozó Bezó nevű földről (1292), vagy az Ungvár-i (Hungwar, Vngwar) királyi vár Ung megyében, az Ung folyó körül fekvő Panatarnóca földjéről (1310) írnak, akkor ez alatt nem a mai ungvári várat, hanem Nyevickeket értették.

Vajon a régészeti emlékek alátámasztják-e Nyevickevel kapcsolatos feltételezésünket? A vár feltárásáról szóló előzetes jelentés összefoglalásában arról olvashatunk, hogy egy Hallstatt (Gáva kultúra) -kori földvár (telepre?) Árpád-kori földvárat emeltek. A földvár korát illetően az ásás anyagát középtevő O.V.Dzembasz szerint nincs 12. századnál korábbra keltezhető tárgy. Egy kerek, 2,25 m falvastagságú, külső átmérőjében 10,8-es, belső átmérőjében 6,3 m-es torony is a feltételezett első építési periódushoz tartozik –bár a rétegekből azok kevertsége miatt egy sem csatlakoztatható a toronyhoz-, s e-hhez 11-12. századnak elismert kerámia köthető. Sajnos, a rajzos profiltáblák nem teszik lehetővé, hogy a szerző dolgozatának német nyelvű (!) kivonatában olvasható, szláv földvár építését említő kitételét cáfolni tudjuk, de bizonytalansága, s csak a szlovák kutatásra támaszkodó összehasonlító anyaga a földvár korai (9-11. Századi) keltezését kétségessé teszi. Magam úgy vélem: a történeti következtetések és a bemutatott régészeti anyag a nyevickei vár 11-12. század fordulóján, netán egy-két évtizeddel később történt építésével összhangban állnak, egymást erősítik, egyik a másiknak nem mond ellent.

A régész a tárgyi, a történeti és írásos forrásokból vonja le következtetéseit. Bár néha ellentmondásba keveredhet a kettő, végső soron mégsem zárhatja ki az egyik a másikat. Összhangjuk megerősítésével így lesz az álomból valóság.

Irodalom

Anonymusra lásd. *Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, Ed. E. Szentpétery Bp. 1937. I, 37, 51-52, 81-82. – Kézai Simonra: Uo. I, 165; magyar fordításuk: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 283., 297., 322., 352. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.), Veszprémi László és Kristó Gyula fordításai. – Az 1085. évi kun betörésre: *Scriptores*... I, 408. – Ung megye kialakulására: Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 415-6. (Nemzet és emlékezet); Engel Pál: *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. Bp. 1998. 27-8. (Társadalom- és művelődési tanulmányok 25.) - al-Idriszi 1154. évi adata: Elter István: *Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154)*. Acta Historica LXXXII. (1985) 58., 62. – A pápai tizedjegyzék: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. I. Bp. 1885, 258.

326, 351, 366. – A Szűz Mária plébánia temploma. Uo. IV. 299. – A csütörtöki hetipiacra és az ungvári várkastély kapitányaira. Engel Pál: Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. Századok 119 (1985) 957. – A korai Ung vára lokalizációira összefoglalóan. Korai magyar történelmi lexikon (9-14. Század). Bp. 1994. 700., az. Ungvár szócikkét Takács Miklós írta. – Lásd még: Bóna István: Az Árpádok korai várai. Debrecen, 1998. 54-5. – az 1322. És az 1326. Évi oklevelek: Anjoukor-oklevéltár. VI., 711. Regesza és Uo., X. (Bp.-Szeged, 2000) 188. Regesza. Az 1292. Évi oklevél. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. II/4. Bp. 1987. 3887. Regesza. – Az 1310. Évi oklevél: Anjou-kori oklevéltár... II., 900. Regesza. – A nyeveicki ásatás közlése: Olekszandr Vasziljovics Dzembasz: Előzetes jelentés a nyeveicki vár feltárásáról. A nyiregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve LXI (1999) 267-312.